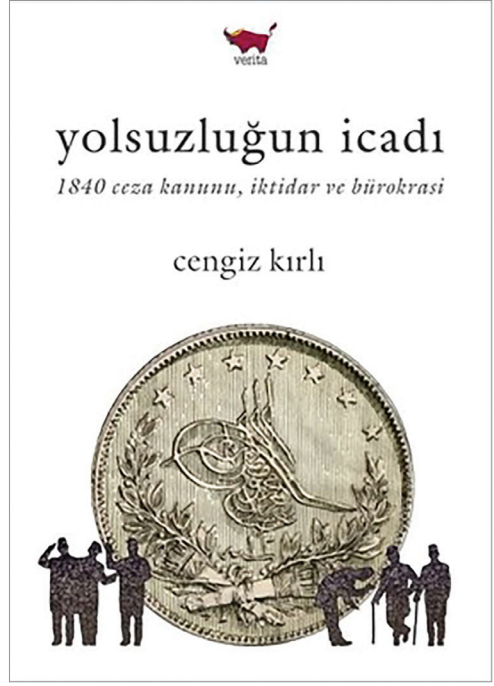

Aydın Arı*

Cengiz Kırılı, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Müdürü iken 8 Ağustos 2022'de Rektör tarafından gerekçesiz görevden alınan bir tarihçi, akademisyen. Verita Kitap'tan 2015 yılında çıkan *Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*, Binghamton Üniversitesi'nde "The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman İstanbul, 1780-1845" (Mekân Üzerine Mücadele: Osmanlı İstanbul'unda Kahvehaneler, 1780-1845) başlıklı teziyle doktorasını tamamlayan Kırılı'nın yayımlanmış ikinci kitabı. İş Bankası Kültür Yayınları'ndan 2009 yılında çıkan ilk kitabı da bunun gibi 19. yüzyıl ortası Osmanlı dönemine yönelik bir araştırma: *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*.

Yolsuzluğun İcadı'nda Kırılı, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte görevlerinden azledilip yargılanan üç paşanın hikâyesi üzerinden Osmanlı mali sisteminin dönüşümünü, yeni yürürlüğe giren ceza kanununun ilk uygulamalarının bürokrasi içi kavgada nasıl kullanıldığını anlatıyor.

Tarihsizleştirilmiş bir kavram olarak yolsuzluğu, böylece, Osmanlı toplumu ve bürokrasisi içinden bir yargılama hikâyesi ile olgusallaştırıyor. Günümüz

toplumunda, yargı ve devletinde o dönemden pek de fazla uzaklaşmadığımızı düşünerek okudum kitabı. Yolsuzluk kavramının güncel bir tanımını olarak “kişisel çıkar amacıyla kamu çıkarının zarara uğratılmasını” işaret ediyor Kırılı. Rüşvet, görevini kötüye kullanma, kayırmacılık, zimmetine para geçirme gibi örnekler en bilinenleri.

Batı dünyasında tarihçilerin farklı toplumlarda, değişik zamanlarda yolsuzluk hakkında yeterli çalışmalarının olmadığını tespit ederek başlıyor yazar. Batı dışı toplumlarda yolsuzluğun tarihsizliğini ise modernitenin kurguladığı zamansallık anlayışına bağlıyor. Batılı tarihçiler, Doğu'nun ve Üçüncü Dünya'nın kronik ve yapısal bir problemi olarak yolsuzluğu kurguluyorlar. İktisadi gelişmenin ve akılcı siyasi örgütlenmenin önündeki en önemli engellerden biri olarak değerlendiriyorlar. Son dönemde, yolsuzluğun, çoğunlukla Üçüncü Dünya'da devlet ve bürokrasi üzerine siyaset bilimi çalışmaları ile bunlardan türetilen önerilerin siyasi önermeler biçiminde ifade edildiği Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kurumlarca konu edilmesi şaşırtıcı değil yazara göre. Bu çalışmalar yazara göre Weberci bürokratik aklileşme kavramının üzerine inşa edilmiş bir modernleşme perspektifine dayanıyor. Bunun sonucu olarak 1980'lere kadar demokratikleşme bir çözüm olarak öne sürülürken 80'lerden itibaren neoliberal politikaların çözümü olarak devletin küçültülmesine gerekçe kazandırıyor. Çünkü yolsuzluğu sadece kamu sektörünün ve bürokratların bir sorunu olarak tanımlıyorlar.

Yolsuzluk tanımının yasaların diline geçirilmesi siyasetin yeniden tanımlanmasında kurucu bir işlev görüyor. Tanzimat'ın ilanından yaklaşık 6 ay sonra, 3 Mayıs 1840 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Kanunu ile beliriyor bu işlev. Kanunun yürürlüğe girmesinden hemen önce ve sonra görevlerinden alınan bürokratlar, sadrazam ve valiler aynı zamanda kanunu da hazırlayan Meclis-i Vâlâ'da “yolsuz ve uygunsuz” davrandıkları iddialarıyla yargılanıp mahkûm ediliyor. Kitap özellikle yüksek profilli üç yolsuzluk davasını, Edirne Valisi Nâfiz Paşa, İzmit Valisi Akif Paşa

ve Sadrazam Hüsrev Paşa'nın yargılanmalarını konu ediyor. Kitapta bu üç paşanın görev yaptığı illerdeki iktisadi ve sosyal ilişkiler, siyasi etkileşimler, bu üç paşanın yolsuzlukla itham edilmesine yol açan iş ve işlemleri üzerinden Osmanlı toplumunun dönüşümünü izliyoruz.

Yolsuzluk ithamına gerekçe oluşturan ve Tanzimat'tan önceki dönemde gerek hukuki gerekse toplumsal normlar açısından tamamen meşru olan hediye ekonomisidir. Tanzimat'tan önce bürokratlar ve eşraf arasındaki temel sistematik ilişki biçimi olmasına rağmen Tanzimat'la birlikte hediye mübadelesi kişisel çıkar ilişkisi olarak tanımlanıyor ve böylece bir tasfiyenin yolu açılıyor. Vali ve eşraf arasındaki hediye mübadelesi, iltizam sisteminin birikim ve yeniden dağıtım işlevlerinin gerçekleştirilmesinde temel öneme sahip. Bu dolayısıyla, tekil ve kişisel görülen ilişki aslında yapısal, meşru ve kapsayıcı bir örgüye dahil oluyor. Taşrada eşraf ve vali arasındaki yatay ağlara ek olarak taşrayı İstanbul'a bağlayan dikey hediye mübadelesi de bu sistemin uzantısı olarak ekonomik düzenin döngüsünü garanti ediyor.

Hediye ekonomisinin toplumsal ve siyasi örgütlenmede belirleyici işlevini yazar özellikle vurguluyor. Tanzimat'la birlikte, İstanbul'un hediye ekonomisine son verme girişimi yalnızca taşradaki mali otoriteyi ele geçirmeye değil aynı zamanda taşra eşrafının sadakatini valilerden İstanbul'a transfer etmeyi ve böylece merkezi otoritenin taşra üzerindeki siyasi nüfuzunu arttırmayı da amaçlıyor. Yeni düzende muhassıllar aracılığıyla eşrafın mali kontrolü hedeflenmesine karşın eski sistemin yeni aktörlerle varlığını sürdürdüğünü de satır aralarında belirtiyor yazar.

Gelelim yargılanan paşaların hikâyesine. 1840 yılının Nisan ayında, Edirne'deki Sultan Selim Cami'sinin imamı Mustafa Efendi gizemli bir cinayete kurban gider. Edirne'nin Müslüman ve gayrimüslim nüfusu arasındaki gerilimi tehlikeli bir boyuta ulaştıran bu cinayet, aynı zamanda şehrin valisi Nâfiz Paşa'nın görevden el çektilirip pek çok suçlamayla Meclis-i Vâlâ'da yargılanmasına giden olaylar zincirinin başlangıcıdır. Tıpkı

Akif ve Hüsrev Paşalar gibi, yönetimde bulunan Tanzimat taraftarlarının hedefine giren Nâfiz Paşa, korku ve endişe içinde kendini savunmaya hazırlanırken yepyeni bir suçlamanın da muhatabı olur: Yolsuzluk!

Üst düzey Osmanlı bürokratları, çok uzun zamandan beri mübadeleye dayalı bir “hediye” ekonomisinin merkezindedir. Öte yandan İstanbul’un çabası, taşradaki iktidar bloğunu kendi lehine yeniden düzenlemektir. Tanzimatçıların girişimi sonucunda, paşaların yolsuzluk suçlamasıyla sanık sandalyesine oturtulması, kurgulanan normatif düzene uymayan kişilere karşı cezanın eşit biçimde icra edileceği yönünde bir mesaj taşıyordu. İşte bu yeni dil, Tanzimat’ın ve 19. yüzyıl modernitesinin diliydi.

İzmit Valisi Akif Paşa, Edirne Valisi Nâfiz Paşa ile aynı gün, idaresi altında bulunan yerlerde yasalara aykırı davrandığına dair ahaliden binlerce şikâyetin olduğu, “yolsuz ve uygunsuz” bulunduğu gerekçesiyle azlediliyor, Vezirlik rütbesi geri alınıyor ve Edirne’ye sürgüne gönderilmesine karar veriliyor. Akif Paşa’nın azli ile birlikte, “bundan böyle her kim Tanzimat’a muhalif harekete cesaret eder ise cezalandırılacağı” da altı çiziliyor.

Akif Paşa hakkındaki suçlamalar aslında tüm bürokratlara yöneltilebilir. Örneğin, gittiği yerlerdeki konaklama masraflarını kendi cebinden ödeyen bir Osmanlı valisi bulmak mümkün değil. Valilerin mali ve idari uygulamalarının her zaman görülen bir örneği olduğunu anlıyoruz. Yargılama sürecinde Akif Paşa’nın savunması, Ceza Kanunu’nun muhalifleri temizlemesinin ipuçlarını bize veriyor. İlk olarak, kanun hiç kimsenin muhakkemesiz cezalandırılmayacağını söylemesine rağmen Paşa delilsiz, tanıksız, savunması alınmadan görevinden azlediliyor. İkincisi, Akif Paşa kendisine isnat edilenlerin suç olduğunu bilmediğini söylüyor. Bu geçerli bir mazeret olmasa da suç fiilleri döneminde ortada ceza kanunu olmadığı için bunların suç addedilmesi biraz zor çünkü fiillerin hepsi 3 Mayıs 1840 tarihinde çıkarılan Ceza Kanunu’ndan önceki dönemlere ilişkin. Akif Paşa’nın savunmasındaki üçüncü husus da,

Paşa’nın düzenli gelirinin, maaşının olmadığı o nedenle eski düzendeki bu fiillerin suç olarak isnat edilemeyeceği.

Kitapta hikâyesi anlatılan diğer kişi, 1840 Haziran ayında sadrazamlıktan azledilen Hüsrev Paşa. Paşa’nın, Tanzimat muhalifi muhafazakâr kanadın önde gelen isimlerinden olduğu biliniyor, o nedenle tasfiyesine yol açan itham ve yargılamalara uğradığını anlıyoruz.

Her üç paşa, Tanzimat’ın önde gelen siyasi muhaliflerinden ve üçünün de başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere Tanzimatçı kanat ile kişisel husumetleri mevcut. Her üç yargılamada da yolsuzluk suçlamasına dair fiillerin hepsi Ceza Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşmiş olduğu hâlde kanunun yolsuzluk ve rüşvet ile ilgili maddeleri bu muhalifleri siyasi arenanın dışına atmak için bir silah olarak kullanılıyor ve bu amaçla da gerek yargılama gerekse cezalandırma aşamalarında kanun son derece esnek uygulanıyor.

Yargılamaların siyasi niteliği, Tanzimatçı kanadın 1841’den itibaren tasfiye edilmesiyle mahkûm edilen bu paşaların affedilmeleri süreci ile daha iyi anlaşılabilir. Yeni vergi sistemi, muhassıllık ile eski iltizam sisteminden elde edilen vergi gelirine kıyasla neredeyse yarı yarıya toplanan verginin azalması, Tanzimatçı kanadının tasfiyesinin temel sebeplerinden biri gibi görünüyor.

Nâfiz Paşa sürgün edildiği yerden İstanbul’a geri dönüyor; hatta yargılandıktan 2 yıl sonra 1842’de Meclis-i Vâlâ üyeliğine, sonra da reisliğine getiriliyor. 1845’te Maliye Nazırı oluyor. Hüsrev Paşa 1842’de Vezirlik rütbesini geri alıyor ve 1846’da Seraskerlik makamına getiriliyor. Akif Paşa’nın iade-i itibarı biraz daha uzun sürüyor, 1845 yılında İstanbul’a dönüş izni veriliyor fakat aktif siyasetin dışında bırakılıyor.

Ceza Kanunu’nun en önemli amaçlarından birisi bürokrasiyi etkin bir biçimde merkezin denetimi altına almak diye vurguluyor Kırılı. Bir yandan muhassıllar aracılığıyla taşrada mali denetim kurma çabası, öte yandan da valiler ile eşraf arasındaki hediye ekonomisini sonlandırarak taşra

elitleriyle doğrudan ittifak arayışını yazar, İstanbul'un taşra yönetim kimyasını değiştirme ve denetimi altına alma, kısacası yönetimin merkezileştirilmesi yönünde girişimler olarak değerlendiriyor. Hediye ekonomisinin içinde barındığı kişisel siyasi sadakatin doğrudan padişahın şahsında temsil edilen soyut devlet otoritesine yönlendirilmesi amaçlanıyor. Hatta 1841'den itibaren padişah hediyelerine mahsus olmak üzere "atıyye-i seniyye" merkezî bütçeye ayrı bir kalem olarak konuluyor. Hediye üzerinden ifade edilen patronaj ilişkilerinde daha önce çoğunlukla bürokratların kişisel otoritelerinde temsil edilen devlet iktidarı, sembolik olarak padişah otoritesinde vücut buluyor. Bürokratlar ise hiyerarşi içinde görevlerini

ifa etmesi beklenen kamu görevlilerine indiriliyor. Böylece padişah insani ve görünür, bürokrasi ise homojen ve görülmez kınıyor.

Yazarın son cümleleri, Osmanlı devlet yapısının Tanzimat'la birlikteki dönüşümünü gözler önüne seriyor. Halkın tepkilerini genellikle Sultan'a değil onun yöneticilerine yönelttiği düşünülürse ahlaklı ve adil bir devletin kendisinde cisim bulduğu Padişah, onun kanunlarına uyması gereken bir bürokrasi ve uymayan açgözlü bazı çürük yumurtaların rütbe ve makam ayrımı yapılmaksızın en ağır biçimde cezalandırıldığı bir idare tasviri. Diğer bir deyişle yargılanan, düzen değil bu normatif düzene uymayan bireyler oluyor.